

Jakob fatalisten och hans husbonde

Det finns romaner som hugger direkt. Första stycket, första meningen, tar läsaren i nackskärven, lämpar honom ombord och lägger ut. Hoppa av kan man göra när allt är över, inte förr.

En sådan bok är till exempel *Hemsöborna*, eller *Gösta Berlings saga*. De lyfter en hastigt och lustigt in i tid och rum, virar in en i hudnära och handfast miljö, i handling, i förväntningar. Den starka starten är ett av realismens omhuldade grepp. Den ingår i romankonstens stora tradition av föreställd verklighet, det vill säga: av illusion.

Det finns en annan stor romantradition än den realistiska. Men den är mindre, till omfånget. Den blev nämligen tidigt körd ut i kanten av illusionstricksandet, så tidigt som på sjuttonhundratalet. Man kunde säga att romanen, och dess publik, hade beslutat att de inte ville desillusioneras.

Men det fanns författare med helt andra, motsatta syften, författare som ville göra romanen till ett spel, en lek med tanke och tid och rum och med hela spelets mekanism blottlagd. Den mest kända klassikern i den här genren är Laurence Sternes *Tristram Shandy*, från 1760, nyöversatt för några år sedan av Thomas Warburton. *Tristram Shandy* är en roman som tappar intresset för sin titelhjälte så snart han har blivit född. Lika ogenerat övermodigt hanterar den alla andra kända romanregler.

En mindre känd klassiker i samma genre – och på sätt och vis en uppföljning av Sternes – är Denis Diderots *Jacques le fataliste, Jakob fatalisten och hans husbonde* som det hette på svenska när den senast utgavs på svenska. Det är nu sextio år sedan, till förlagsvärldens stora men kanske inte obotliga skam.*

För all del, man har varit återhållsam förr med Diderot. Han skrev sin roman i början av 1770-

talet. I slutet av årtiondet ingick utdrag ur den i en handskriven tidskrift som Europas upplysta furstehus prenumererade på. Vid mitten av 1780-talet översatte Schiller ett långt parti till tyska. Först efter franska revolutionen utkom originalet i tryck på franska.

Det var tydligen hett stoff. Diderot var hett stoff. Han var upplysningstiden förkroppsligad. Det var han som höll i skaftet för den stora encyklopedin, upplysningstidens inventarium; den har också beskrivits som "den murbräcka med vilken Bastiljen stormades".

Diderots skönlitterära skrifter kom till mera i hast, vid sidan av. Egentligen hade han aldrig tid att fila på nånting, eftersom han hade så mycket att göra, och gjorde så mycket. Pantofilen, allälskaren, kallades han av dem som kände honom. "Allt ligger inom hans snilles verksamhetssfär", skrev Voltaire imponerad. "från metafysikens höjder övergår han till en vävares vävstol, därifrån till teatern" – eller till kärleksförvecklingar, eller till mat och dryck, eller till att bryta mark för den moderna konstkritiken, eller till att ge kejsarinnan Katarina av Ryssland goda råd, som hon ignorerade, eller till att beskriva munkväsendet eller ett jordbruksredskap, eller hur det känns att skiljas från en välinkörd schlafrock.

Lika hoppig är *Jakob fatalisten*. Där verkar inte finnas någon ordning alls. Undra på att den svenska utgåvan har försetts med ett slags passepourt-underrubrik. "Landsvägliv, kärlekshandel och kroganekdoter..." kallas den. Den rymmer det mesta.

Det är alltså ingen sammanhängande, vackert välvd historia. Men precis som en äkta sådan, en *Hemsöborna* eller en *Gösta Berling* drar den i gång med en rivstart. Sådär:

"Hur hade de råkats? Av en slump, som det

brukas. Vad hette de? Vad rör det er. Varifrån kom de? Från närmsta plats. Vart var de på väg? Vet nån var han hamnar? Vad sa de? Husbonden sa ingenting: och Jakob sa att hans kapten brukade säga att allt gott och allt ont som händer oss här nere står skrivet där ovan.”

(Övers. CZ.)

Redan i dethär första styckets prestissimo finns både temat och tekniken angivna. Det handlar om den lika rådiga som supiga tjänaren Jakob, en sanchopanzafigur, en Svejck; namnet Jacques hade för fransmannen övertoner både av ”Envar” och av ”att ställa sig dum”. Och det handlar om hans adlige husbonde.

Med obstämt mål och syfte färdas det såta paret till häst genom Frankrike. När de inte diskuterar Jakobs i huvudsak amorösa äventyr, som husbonden är oerhört nyfiken på, dryftar de tu viljans frihet. Och här går rollfördelningen i kors. Den kvicka och företagsamma Jakob talar för en stoisk fatalism: allt står redan skrivet där ovan. Hans husbonde, en försöffad nolla, talar stort om den fria viljan, utan att nånsin göra bruk av den.

Romanen har ytterligare två huvudfigurer: författaren och läsaren. Det var de två som munhöggs i öppningsstycket. Författaren är arrogant, han klipper av just när det ska till att bli spännande, han klipper till när läsaren har dummat sig eller trott sig allför fiffig. Han går omkring som en gud i sin egen fiktion, knyter ihop lite här, sprättar lite där, och har så oherrens roligt med sina figurer och med läsaren att vi gärna tar emot mera smisk om bara han vill traktera oss med det.

Betyder nu detta att boken är formlös, att den är ett misch-masch av bitar? Vi kan fråga Goethe, en av de första som läste den, i manuskript. ”Alldeles förträfflig”, skrev han till en vän, ”en synnerligen kostlig och ymnig måltid, med stort

förstånd tillagad och uppdukad. Jag har under sex timmar i sträck utan minsta uppehåll slukat alla rätter och mellanassietter i den ordning och efter de avsikter som denne konstfärdige kock och taffeltäckare bestämt”. Andra provsmakar här och där och far i väg med *sin* älsklingsrätt. Detta är att inte få syn på helheten, tyckte Goethe förgrymmat.

– Fakum är att det står stormän i kö som tar av hatten för att hylla *Jakob fatalisten*. Hegel var en, Marx en annan. Och Bertolt Brecht, en av litteraturens stora låntagare, knöck av den dialektiska dialogen i *Jakob* för sina *Flykting-samtal*, de som utspelades på Helsingfors järnvägsstation.

Den senaste stora entusiasterna för *Jakob fatalisten* är den tjeckisk-franske författaren Milan Kundera. De två är syskonsjälar: humorister, genomsådare, rationalister. Båda är de upplysningsmän, men också sinnesbejakare med ett särskilt sinne för *den* erogena zon som kallas hjärna; de är sensuella författare utan varje spår av sentimentalitet. Kundera har för övrigt skrivit en förträfflig pjäs, *Jakob och hans husbonde*, som han kallar en hyllning till Diderot. Den drog runt Europa härom året, och sågs bland annat i Stockholm. I Finland tycks tankens lekar av de slag Kundera med Diderots hjälp bulade upp inte locka.

Hos Diderot och hans Jakob, brukar Kundera ihärdigt påpeka, återfinns man de kanske fräschaste, mest obegagnade ideerna om hur en roman också kunde göras, en roman som kan både leka och tänka. Kunde den kanske åter finnas på svenska?*

Clas Zilliacus (1986)

* En omarbetad upplaga av *Jakob fatalisten* i David Sprengels översättning utgavs av Häggglunds förlag, Stockholm, år 1992. Anm. BH.